

Kolaboravimo ypatumai pirmuoju sovietmečiu

Pratęsdamas akademiko A. Gaižučio mintį dėl sąvokų, prisiminiau vieno išmintingo žmogaus pasakymą, kad, ponai, pirmiausia susitarkime dėl sąvokų turinio, o paskui ginčykimės, nes dažnai paaiškėja, kad besiginčijantys – tos pačios nuomonės, tik tai skirtingai įvardija sąvokas.

Lietuvos vyriausybės 1940 m. birželio 15 d. besąlyginė kapituliacija, net neįvardijus agresijos, nutrynė, išblukino ribą tarp pilietiškumo ir kolaboravimo, tam tikra prasme įteisino, legalizavo kolaboravimą. Sovietų Sąjungos kursas Lietuvoje ir Pabaltijyje 1940-ųjų vasarą buvo ne į vadinamąją socialistinę revoliuciją, o į „teisėtą, laisvanorišką šių šalių įsijungimą į sovietinių šalių šeimą“, teisėtumo regimybės sudarymą okupacijai ir aneksijai. Tam tikslui okupantams pradžioje buvo reikalingi ne komunistai, ne komunistų partijos, o teisėtos, legalios Lietuvos valdžios, Lietuvos visuomenės struktūros. Ir, deja, okupantai pagalbininkų, talkininkų susirado labai apščiai. Štai pirmiausia einantis prezidento pareigas Antanas Merkys, jo du vieši pareiškimai per radiją ir spaudą birželio 15–16 d., kad atėjusi Raudonoji armija yra draugiška sąjunginės mūsų valstybės kariuomenė, kuri čia atėjo tiksliai ir saugumui šiame Europos regione palaikyti. Birželio 16 d. Juozo Urbšio telegrama, telefonograma iš Maskvos į Užsienio reikalų ministeriją, liepianti sudaryti pasauliui įspūdį, kad sovietų tie trys punktai nėra ultimatus, o tik pageidavimai. Pagaliau birželio 17 d. A. Merkio du aktai, kurių vienu jis paveda J. Paleckiui formuoti naują vyriausybę, o kitu patvirtina, pats atsistatydina. Pa-

gal Lietuvos Konstituciją Ministras pirmininkas J. Paleckis automatiškai tampa einančiu Prezidento pareigas. Žodžiu, viskas pagal Lietuvos įstatymus, tai įteisinant, sudarant teisėtumo regimybę, ko Maskvai ir reikėjo.

Sutinku su Gediminu Rudžiu, jog okupantams nereikėjo kokios nors specialios okupacinės valdžios todėl, kad okupacinės valdžios funkcijas atliko vadinamoji Liaudies vyriausybė. Šią vyriausybę tuoj pat pripažino visos politinės Lietuvos jėgos, pirmosios respublikos politinės jėgos: smetoninio Seimo prezidiumas, kariuomenės vadovybė, Šaulių sąjungos vadovybė, savanorių būriai už sąjungą, Valstiečių liaudininkų partija, Krikščionių demokratų partija, „Lietūkis“, „Pienocentras“, kitos įtakingos organizacijos. Paskui tą patį padarė ir užsienio valstybės. Kaune akredituoti užsienio valstybių pasiuntiniai irgi vizitavo *credo*, tuo pripažindami šios vyriausybės teisėtumą. Liaudies vyriausybė, kuriai vadovavo Vincas Krėvė, skleidė dezinformaciją ir Lietuvoje, ir pasaulyje. Viešais pareiškimais įtikinėjo Lietuvos žmones, kad išliks Lietuvos valstybė, kad nebus jokių esminių nuosavybės srityje pertvarkymų, išliks privati nuosavybė, bus gerbiama tikyba, ir dezinformavo taip pat pasaulį. Archyve yra išlikusios V. Krėvės, kaip einančio užsienio reikalų ministro pareigas, telegramos Lietuvos pasiuntinybėms užsienio šalyse, kuriose jis rašo taip, kad nepaisant socialinių pertvarkymų radikalumo mes esam visiškai savarankiški. Sovietai arba jų armija nesikiša „nei in“ (taip rašo) mūsų vidaus reikalus, „nei in“ mūsų politiką. Mes esam visai savarankiški. Tokia kryptimi mūsų pa-

siuntiniai užsienio šalyse ir tą patį pasakė ir akredituotų šalių vyriausybėms.

Nors kolega A. Jakubčionis ir atkreipė mano dėmesį, kad kabo V. Krėvės portretas, bet aš pasakysiu tai, ką galvoju pasakyti, kad didysis mūsų Krėvė, kaip rašytojas didysis, deja, buvo ir pats didžiausias kolaborantas naujųjų laikų Lietuvos istorijoje. Apie tai būtų galima skaityti ištisą paskaitą, atskirą paskaitą. Neturiu laiko, bet galėčiau čia pradėti dar nuo 1919 m. Jo paties paleistas ir sukurtas mitas, kuris labai patinka lietuvio širdžiai, kad grįžęs iš pokalbio su Viačeslavu Molotovu Maskvoje jis nėjo savo pareigų, yra mitas. Yra išlikę Liaudies vyriausybės posėdžių protokolai, kuriuose yra V. Krėvės parašai; jis dalyvavo visuose Liaudies vyriausybės posėdžiuose iki paskutinio, kuris buvo, berods, rugpjūčio 25 d., kai jau atsirado M. Gedvilo vadovaujama Liaudies Komisarų Taryba. V. Krėvės vadovaujama Liaudies vyriausybė paskelbė rinkimus į naują Seimą. Daugelis Lietuvos žmonių taip samprotavo, kad šita Liaudies vyriausybė negali Lietuvai pakenkti vien todėl, kad jai vadovauja didysis Krėvė, turintis neabejotino patrioto reputaciją. Tad jeigu Krėvės vyriausybė paskelbė rinkimus, jeigu ji agituoja dalyvauti rinkimuose, ir tai daro Lietuvos politikai, intelektualai, ypač jei tai daro krikščionys demokratai, valstiečiai liaudininkai, vadinasi, viskas gerai. Štai 1936 m., renkant smetoninį Seimą, krikščionys demokratai ir valstiečiai liaudininkai nenorėjo agituoti už dalyvavimą Seimo rinkimuose, kadangi jie boikotavo tuos rinkimus. Bet buvo privalomieji straipsniai, kuriuos laikraščiai privalėjo spausdinti. Nenorėdami spausdinti tų privalomųjų straipsnių, jie patys sustabdė savo laikraščių „XX amžius“ ir „Lietuvos žinios“ leidimą. O štai 1940-aisiais valstiečiai liaudininkai ir krikščionys demokratai darė viską, kad tik eitų „XX amžius“ ir „Lietuvos žinios“. Ir Liaudies vyriausybė padarė išimtį: kitus laikraščius uždarė, o šitiems leido eiti iki Liau-

dies seimo rinkimų. Juose kiekviename numeryje agitavo, kad reikia dalyvauti Liaudies seimo rinkimuose. Tai kodėl tada žmonėms nedalyvauti tuose Seimo rinkimuose, ar galėjo eilinis vargšas žmogelis susigaudyti tokioje situacijoje?

Juodą puslapį įrašė į Lietuvos istoriją lietuvių intelektualai, inteligentija. Esu kažkur rašęs ir dabar pakartuju tą patį, kad daug lengviau būtų išvardyti tuos rašytojus, kompozitorius, menininkus, dailininkus, kurie tada tylėjo 1940 m. vasarą, negu tuos, kurie eilėmis, proza, skulptoriaus kalta, muzika, dailininko teptuku garbino ir šlovino tautų tėvą Staliną, Raudonąją armiją išvaduotoją, naująjį gyvenimą. Štai liepos 6 d. Kauno intelektualų pareiškimas, kad jie remia Lietuvos liaudies darbo sąjungos, vadinamojo komunistų ir nepartinių bloko rinkiminę programą Liaudies seimui. Parašai Vaclovo Biržiškos, Augustino Janulaičio, Petro Šalčiaus, S. Čiurlionienės, Kazio Binkio, Juozo Mikėno, Kalpoko ir daugybės kitų. Po to buvo sukurtas mitas, kad juos, girdi, apgavo, atseit pakišo pasirašyti kaip dalyvių tą sąrašą, o paskui išspausdino „Lietuvos aide“ faksimiles kaip jau atseit pritariančių Liaudies seimui. Bet tai neišlaiko kritikos. Vienas dalykas, kad jie patys to neneigė, o kitas dalykas, kas juos ten vertė eiti į tą rinkiminį susirinkimą? Jokio teroro, jokio smurto 1940 m. vasarą nebuvo ir niekas nevertė. Vėliau prasidėjo teroras ir smurtas, nuo rudens. Arba visi mes žinome tuos jau prosovietinius intelektualus, tokius kaip Petras Cvirka, Salomėja Nėris, Antanas Venclova, Kostas Korsakas, ir ne tik jie. Liaudies seimą eilėmis sveikino Kazys Boruta. Pasak vieno mūsų žurnalisto, tą vasarą iš džiaugsmo Kauno gatvėse kazačioką šoko Liudas Dovydėnas, kuris džiaugsmo odes kūrė, kad mes esam vienos šeštosios pasaulio dalies piliečiai; kaip didinga, kaip mes laisvai alsuojame, mūsų tėvynė tęsiasi nuo Sachalino iki Kurilų, iki Baltijos jūros nuo Šiaurės ledjūrio, iki Vidurinės Azijos, naujas gy-

venimas, nauja era. Žinoma, buvo atsidėkota, paskui jis buvo išrinktas viceprezidentu, LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko pavaduotoju. Beje, tas pats L. Dovydenas paskui, kadangi liko prie vokiečių čia, Lietuvoj, net nemirktelėjęs pasakys, kad dėl visko kalti žydai. Arba Kazys Jakubėnas 1940 m. vasarą paskelbtame sovietinių dainų konkurse laimėjo antrą vietą už dainą „Negriš ta diena, kur praėjo“. Ir Lietuvoj buvo dainuojama: „Negriš ta diena, kur praėjo, upės neplauks atgalios, išbėgo gauja prispaudėjų...“ Pirmą vietą laimėjo Rūko (?) eilėraštis „Mes su Stalinu į saulę, mes su Stalinu kovon“, trečią vietą – Antano Miškinio eilėraštis „Išsilaisvinimas“. Vytautas Kašuba (?), kurio paminklas dabar stovi Gedimino aikštėje, tada spauda pranešė ir fotografiją pateikė – jau spėjo nulipdyt Lenino galvą, biustą. Žodis „biustas“ buvo labai paplitęs. Bet jis darė ir daugiau, ir darbininkų, ir raudonarmiečių. Ten pat itin produktyviai dirbo V. Kašuba. Arba Vinco Mykolaičio-Putino, S. Čiurlionienės ir kitų vieši pareiškimai, čia visų neišvardysiu. Arba dailininkų piešiniai, plakatai, paveikslai, skulptūros. Vaclovas Juozakauskas (?) savo atsiminimuose rašo, kad liūdna buvo matyti teatro scenoje mūsų mieląjį Kiprą, kuris švaistėsi su raudona vėliava naujoje operoje „Ramusis Donas“. Ir svarbiausia, kad 1940 m. vasarą, o dar ir rudenį tikrai nestovėjo už jų nugaros su naganu čekistas ir nevertė rašyti, kurti. Žinoma, čia... socialinės iliuzijos, naivumas, nesusigaudymas, nepatyrimas, daug priežasčių, moralinė krizė, kuri lietuvių tautą buvo apėmusi nuo ketvirtąjo dešimtmečio pabaigos. Priežasčių daug.

Bažnyčios hierarchų pozicija. Sakykim, žinomas rugsėjo mėnesį rašytas Mykolo Krupavičiaus pasiūlymas, dokumentas LKP Centro komitetui, kuriame jis siūlo socialinį bendradarbiavimą: Katalikų Bažnyčia, pirmieji krikščionys – tai pirmieji komunistai, artimas tikslas – sudarykit minimalias sąlygas funk-

cionuoti Katalikų Bažnyčiai, minimalias sąlygas, ir mes paremsime, padarysime pareiškimų. Paskui ten yra ir daugiau tų M. Krupavičiaus pokalbių su „sovietų žurnalistais“, visa tai kabutėse, nes ten buvo NKVD siųsti žmonės. M. Krupavičius ragino rinkėjus dalyvauti rinkimuose, nes artėjo sausio mėnuo – rinkimai į TSRS Aukščiausiąją Tarybą Lietuvoje. „Padarysim pareiškimą pasaulio katalikams, kad galima sugyventi, bendradarbiauti su sovietų valdžia“. Taip pat buvo linkęs bendradarbiauti už sudarymą minimalių sąlygų išleisti kalendorių kunigams, kad nebūtų uždaryta kunigų seminarija. Buvo sutikęs bendradarbiauti ir metropolitas Juozapas Skvireckas, bet, mūsų laimei, to meto komunistai buvo dogmatiški, nelankstūs. Jei jie būtų bent kiek lankstesni, aš nežinau, kaip toli būtų nuėję lietuviai ir inteligentija, ir Bažnyčios hierarchai kolaboravimo keliu. Jeigu būtų bent kiek lankstesni. A. Sniečkus davė nurodymą nutraukti „zaigrivaniją“. Dogmatika. Deja, ne viskas buvo gerai ir apačiose, bet nėra ko stebėtis turint galvoje moralinę krizę, kurią pergyveno lietuviai jau nuo ketvirtąjo dešimtmečio pabaigos, ir dar tą masinę dezinformaciją. Mitingai, kurie vyko 1940 m. vasarą, sakoma, „lūžo“ nuo dalyvių. Mitingavo anaip tol ne vieni žydėliai, o oratoriai buvo dažniausiai lietuviai; žydams sąmoningai neleisdavo kalbėti; kadangi dėl akcento ar ko kito juos dažnai nušvilpdavo, tai lietuviai kalbėjo.

Buvo oficialūs duomenys, kad Liaudies seimo rinkimuose dalyvavo 95 proc. „Lietuvių archyve“ yra skelbta, kad iš tikrųjų tikrai 20–30 proc. Koks šaltinis? Neva kažkam J. Paleckis sakė, kažkam M. Gedvilas pašnibždėjo į ausį. Aš, kiek leidžia šaltiniai, dariau tyrinėjimą, yra paskelbta straipsnyje; mano apskaičiavimais, vis dėlto 85 proc. dalyvavo. Kitas reikalas, kad tie rinkimų rezultatai buvo falsifikuoti kita prasme. Dabar nesileisiu į smulkmenas, bet dėl dalyvavimo, dėl aktyvumo – dalyvavo, deja. Arba prasi-

dėjus sovietinei žemės reformai parašė prašymus okupacinei valdžiai gauti žemės daugiau kaip 200 tūkst. lietuvių šeimų, ne žmonių, o šeimų. Duoti žemės iš kaimyno, iš buožės, atimti, duoti jam. Kaip tai įvardyti – kolaboravimas, ne kolaboravimas? Taigi būtent negerai reiškiniai buvo apėmę ir apačias. Apskritai aš tai vertinu kaip išraišką moralinės krizės, kurią lietuvių tauta pergyveno ketvirtąjo dešimtmečio pabaigoje.

Kolaboravimo ypatumai 1940 m. – masiškumas; kolaboravimas buvo apėmęs visus gyventojų sluoksnius, jie turėjo socialinių iliuzijų. Vėl G. Rudžio frazė, jog „okupantams pavyko sudaryti įspūdį, kad žlugo ne valstybė, ne nepriklausomybė, o tik Smetonos režimas“. Kolaboravimo padariniai buvo labai skaudūs; okupantams pavyko sudaryti savanoriško ir teisėto Lietuvos įsijungimo į TSRS regimybę. Ir po to mums reikės 50 metų, ypač mūsų išeivijai, diplomatinėms tarnyboms, aiškinti pasauliui, kad mes bu-

vome okupuoti. O ir dabar Rusijos užsienio reikalų ministerija neslepia savo nuomonės, kad Baltijos kraštai 1940 m. nebuvo okupuoti. Aš net manau, kad yra pagrindo kalbėti apie tai, jog Maskva iš pradžių nebuvo numaciusi sukurti naujų sovietinių respublikų, gal būtų apsiribojusi Mongolijos statusu, bet kai pamatė, kad nėra absoliučiai jokio pasipriešinimo, kad viskas vyksta nepaprastai sklandžiai, tada nusprendė: kam Mongolijos statusas, geriau bus naujos sovietinės sąjunginės respublikos. Tauta pradėjo atsipeikėti nuo 1940 m. rudens, kai jau pradėjo žlugti iliuzijos, kai vis labiau išryškėjo sovietinio gyvenimo tikrovė; tada iliuzijos, tie garai pradėjo sklaidytis, ir pagirios buvo labai sunkios, savijauta bjauri. Tada pradėta dairytis, ieškoti atpirkimo ožio: kas kaltas, kam kaltę suversti?

Tad tokios mano padrikos pastabos apie kolaboravimą ir jo ypatumus pirmuoju sovietmečiu 1940–1941 m.

DISKUSIJOS IR KLAUSIMAI

Klausimas: Ar jūsų pranešimas reiškia, kad visa Lietuva nuo viršaus iki apačios 1940–1941 m. sąmoningai kolaboravo su okupantais?

Atsakymas: Aš nesakiau, kad sąmoningai. Ir aš nemanau, abejoju, ar kolaboravimą reikia apibrėžti tik kaip sąmoningą. Manau, kad gal kolaboravimas gali būti ir nesąmoningas, bet esu tvirtai įsitikinęs, kad kolaboravo mūsų valdžios struktūros, kolaboravo intelektualai. Kaip dabar įvardyti tą eilinių žmonių elgesį? Aš manau, kad irgi prie kolaboravimo reikia priskirti. Beje, lietuviai yra atlaidūs saviems kolaborantams, ypač jei jie užima aukštesnius postus, jeigu jie yra žinomi inteligentai. Kelinta lietuvių karta atsimena okupantams talkinusius kitataučius, bet labai greit užmiršta savuosius. Štai

1941 m. birželio 26 d. grįžo į Kauną metropolito J. Skvirecko pagalbininkas vyskupas Vincentas Brizgys. Karo pradžia jį užklupo kažkur už Kauno. Pirmas jo gestas – gelbėti Liaudies Komisarų Tarybos pirmininką M. Gedvilą, Plano komisijos pirmininką, 15 metų išsėdėjusį buržuaziniuose kalėjimuose, Pijų Glovacką ir švietimo liaudies komisaro pavaduotoją Juozą Žiugždą. Gelbėti dėl jų nuopelnų lietuvių. Nė plaukas nuo galvos nenukrito V. Krėvei... Dideli kolaborantai nenukentėjo, o maži... Vokiečių metų pagrindžio spauda, lietuvių antinacinės rezistencijos spauda tvirtino, kad atsiskaitymo valandos 1941 m. vasarą kainavo 5 tūkst. lietuvių gyvybių. Apie žydus ten išvis neužsimindavo, bet kad tikrai 5 tūkst. lietuvių, ir tai eilinių – eilinių komunistų, eilinių komjaunuolių, naujakurių ir tų, kurie asmenines sąskaitas suvedinėjo.

Klausimas: Pranešime buvo tokia sąvoka: sakoma, jog bendradarbiavimas apibrėžiant kolaboravimą. Jūs paminėjote tokį terminą kaip „nesąmoningas kolaboravimas“. Ar iš viso galima pasakyti, kad tai buvo kolaboravimas?

Atsakymas: Manau, kad mes nieko nepasieksime, niekur nenueisime, jeigu apibrėžime sakysime, kad tik sąmoningas. O kaip mes nustatysime, sąmoningas ar nesąmoningas? Rentgeno aparato nėra. Tada visi save išteisins, sakys, kad nesąmoningas. Be to, kolaboravimas gali būti ir nesąmoningas. Kolaboravimas pirmiausia yra talkinimas, padėjimas okupantui.

Klausimas: Ar sąmoningas bendradarbiavimas bus su vagim, pavyzdžiui, jeigu tas vagis sakys: „Mes draugaujam“, o paskui man ištrauks iš kišenės arba kur nors į nugarą man durs peiliu ir pasakys, kad štai aš su juo bendradarbiavau. Tai čia yra apgaulė. Taip ir tada buvo: visa sovietinė propaganda aiškino: Sovietų Sąjunga, Raudonoji armija išvaduos Lietuvą, gina nuo hitlerinės Vokietijos, kuri užgrobė Klaipėdą, okupacijos, agresijos. Čia Sovietų Sąjunga atiduoda Vilnių – viskas apgaulė ir turbūt buvo jaučiama, kad čia apgaulė. Bet ir politikai turbūt tikėjo, galvojo, kad iš šių dviejų blogybių vis dėlto Sovietų Sąjunga tikrai turbūt padės lietuvių tautai. Tai ar čia buvo kolaboravimas, jeigu bendrauta su siūlančia pagalbą bolševikija, kuri jau ruošia tą pražūtį, ruošia dokumentus, ruošia tremties planus, betgi to žmonės nežino. Argi čia gali būti kolaboravimas? Man atrodo, čia kaip tik pirmiausia reikia pasakyti: baisi sovietinė demagogija. Adolfas Hitleris atėjo iš karto ir darė, o šie čia apsimetė draugais, mylinčiais lietuvių tautą, sakė, kad valstybė toliau egzistuos. Visi ir galvojo, kad iš tikrųjų bus gerai, buvo sunkumų, o dabar bus liaudies valdžia, visi laimingi. Kai po kelių mėnesių prasidėjo žudynės, tada visi atsipeikėjo. Tai kas čia kaltas? Ar tie žmonės, kurie tikrai patikėjo ta

sovietine bjaurastim, kuri milijonus jau išžudė? Deja, tie agentai, kurie važiavo į Rusiją, nesugebėjo pamatyti tenai tų juodųjų dėmių, atvežė į Lietuvą visokias apgaulingas idėjas ir draugysčių organizacijas.

Atsakymas: Nemanau, kad mes išsiskirstydami būsime vieningos nuomonės. Turbūt liksime skirtingų nuomonių, bet, manau, negalima prikišti naivumo nei V. Krėvei, nei A. Merkiui. Pastarasis, beje, tikėjosi posto Liaudies vyriausybėje. J. Urbšys turbūt naivus buvo, bet nereikia eiti į politiką naiviems žmonėms. O dėl intelektualų, tai kažkas sakė, kad inteligentija yra tie patys žmonės kaip visi, tiktai jie skiriasi nuo visų tuo, kad atsakingi už savo veiksmus. Eiliniams žmonėms daugiausia nuolaidų, nes jie buvo suklaidinti, dezinformuoti politikų ir intelektualų.

Akad., prof. A. Gaižutis: Norėjau jūsų, profesoriau, paklausti dar vieno dalyko. Jūsų pranešimas iš tikrųjų sukelia įdomių minčių, bet kai jūs kalbate apie tą intelektualų – rašytojų, dailininkų, teatralų elgseną, tai, man atrodo, kad vis dėlto ta elgsena yra kairuoliškos elgsenos pavyzdžiai. Kolaboravimas šiek tiek, man atrodo, nuo tos kairuoliškos elgsenos skiriasi. Jeigu paimsime visą Europos intelektualų istoriją, tai pamatysime bet kurioj tautoj šiuos kairuoliškus virsmus: prancūzų, pradedant Molro (?), baigiant ispanų Pikaso ir t. t. Tai ta kairuoliška elgsena, kuri išplaukia iš to, kad žmogus nori pasaulį pertvarkyti, regėti jį tobulesnį ir t. t.; joje yra labai daug ir teigiamo, ir naivumo. Tos kairuoliškos elgsenos pavyzdžių gausumas, man atrodo, dar neilustruoja ir nenusako, kad tai iš tikrųjų toks sąmoningas palaikymas kažkokios būsimos tvarkos. Kaip jums atrodo?

Atsakymas: Tarp kairuoliškumo ir kolaboravimo yra esminė riba. Jeigu inteligentai žmonės nori kurti socialistinę nepriklausomą valstybę, tai yra kairuoliškumas, o jei gu laidoja, likviduoja savo valstybę, čia yra kolaboravimas. Bronys Raila kažkada labai gerai rašė, kad štai mūsų Seimas pats prašė,

o kitose šalyse jokios institucijos neprašė A. Hitlerio. Ir Prancūzijoje Petenas neprašė prijungti Prancūzijos prie Vokietijos, ir Hamsunas neprašė Norvegijos prijungti prie Vokietijos... Ta riba, esmė – valstybės likvidavimas, ir manyčiau, kad tokiu atveju ir politikams, ir intelektualams reikia vadovautis pirmiausia morale, kurios vienas iš dėsnių sako, kad šventi tautai dalykai – valstybingumas, integralumas turi būti ginami. Jeigu tuo vadovautųsi, to nebūtų atsitikę.

Klausimas: Gerbiamas profesoriau, norėjau išgirsti jūsų nuomonę tokiu klausimu: čia buvo teigiama, kad Lietuva 1940 m. vasarą nieko nežinojo. Ar tikrai taip? Ar nebuvo žinoma bent jau valdžiai apie sovietų terorą tą porą mėnesių, kai jie buvo įėję į Vilniaus kraštą iki atiduodami Lietuvai? Buvo žinoma, kiek suimta, fabrikai buvo išvežami, Radijo gamykla buvo visa išmontuota ir išvežta. Toliau, ar nebuvo žinoma, kad istorija su tais trimis sovietų kariškiais – tai provokacija, kad neva juos pagrobė lietuviai ir t. t. Ar nebuvo Lietuvos ambasada visiškai informuota – ten sėdėjo diplomatai – kas darėsi Maskvoj 1937–1938 m.? Tai buvo procesai, apie kuriuos šaukė visas pasaulis. Ar apie tai buvo Lietuvoje nieko nežinoma?

Atsakymas: Daug kas buvo žinoma, gal ne viskas iki galo. Nors buvo ir naivumo. Genocido tyrimo centras išleido rinkinį apie lagerius, Šiaurės lagerius. Tai Algirdo Šerėno labai vertingi atsiminimai. Jis rašo, kad girdejom, skaitėm laikraščiuose, kad ten tie generolai [Sovietų Sąjungoje 1937–1938 m. – *Red. pastaba*] buvo teisiami, bet mums atrodė, kad ir Lietuvoje tas pats, Antanas Smetona teisdavo voldemarininkus, tad ne iki galo suvokė tą terorą.

Klausimas: Mane sudomino, kaip autorius apskaičiavo, kad Liaudies seimo rinkimuose dalyvavo 85 proc.? Atsimenu, kai apybraižą ruošėm, tai net tos rinkiminės komisijos narys nedrįso tokiais skaičiais disponuoti?

Atsakymas: Esu parašęs didelį straipsnį prieš kokius penkerius metus, dabar tiksliai negaliu pasakyti; jis eina per du „Lituanistikos“ numerius. Liaudies seimo rinkimų medžiaga buvo sunaikinta sąmoningai, kadangi rinkimai buvo falsifikuoti kita prasme. Dabar negaliu leisti į aiškinimus, kuria prasme buvo falsifikuoti. Pagal rinkimų įstatymą už kiekvieną kandidatą buvo balsuojama atskirai. Šis tas išliko ir Visuomenės organizacijų archyve, ir Centriniam valstybės archyve. Aš dariau analizę. Žinoma, mano apskaičiavimus galima kritikuoti, galima nepriimti, galima rašyti kitą straipsnį.